

años nos sentamos uno junto al otro en las comisiones y en los plenos. Fue él quien dio la réplica a mi discurso de ingreso en 2003. Era mi padrino en la RAE, y uno de los hombres a los que más quise y respeté en mi vida» (Arturo Pérez-Reverte, Twitter 26 de diciembre de 2020).

Su marcha nos deja huérfanos, desolados, pero perdurarán sus consejos en nuestros corazones y sus escritos en nuestros saberes. Posiblemente, este soneto de Quevedo, que tanto le gustaba, refleje con toda precisión la intensidad de nuestros sentimientos en este trance doloroso:

Todo tras sí lo lleva el año breve
de la vida mortal, burlando el brío
al acero valiente, al mármol frío,
que contra el tiempo su dureza atreve.
Antes que sepa andar el pie, se mueve
camino de la muerte, donde envío
mi vida oscura, pobre y turbio río
que negro mar con altas ondas bebe.
Todo corto momento es paso largo
que doy, a mi pesar, en tal jornada,
pues, parado y durmiendo, siempre aguijo.
Breve suspiro, y último, y amargo,
es la muerte, forzosa y heredada:
mas si es ley, y no pena, ¿qué me aflijo?

María Ángeles ÁLVAREZ MARTÍNEZ
Universidad de Alcalá
Académica correspondiente de la Real Academia Española

MARIA ROSA FORT I CAÑELLAS
(Reus, 1951 - Saragossa, 2021)

No sempre és fàcil acomiadar-se d'una persona amb qui has tingut la sort de compartir vida acadèmica i de recerca a la Universitat. I encara menys quan toca fer-ho només amb el pensament i el cor, en la distància, atesa la situació de pandèmia que ens va impedir, als seus col·legues més propers, ésser al costat de l'amiga que traspassà d'aquest món a l'altre. Una notícia força inesperada, encara que érem conscients que la malaltia que patia Maria Rosa no deixaria que poguéss arribar als 92 i 89 anys que van poder fer, respectivament, en Josep i la Lola, els seus pares.

Maria Rosa Fort i Cañellas va néixer a Reus el 16 de juny de l'any 1951 i va morir a Saragossa el 20 de gener de 2021. Reusenca de soca-rel. Encara puc recordar la il·lusió amb què va preparar aquelles primeres «pràctiques externes» dels nostres alumnes de català a la seva ciutat natal, amb acollida del Sr. Alcalde, les quals ens van permetre gaudir del modernisme de Reus (Institut Pere Mata i Casa Navàs). Perquè, com solia dir amb força ironia, «De Reus, Prim, Fortuny, Gaudí i Maria Rosa Fort!».

Tanmateix, circumstàncies de la vida la dugueren a la Universitat de Saragossa per estudiar la llicenciatura de Filosofia i Lletres, en la branca de Filologia Romànica que aleshores s'hi impartia. Aquesta estudiant brillant i aplicada aviat captà l'atenció del catedràtic de Gramàtica Històrica, el Dr. Tomás Buesa Oliver, qui fou el director de la seva tesi de llicenciatura titulada *Estudio lingüístico de sesenta documentos del Proceso de las Cortes de Tamarite de Litera del año 1375, según el manuscrito 2*, la qual fou defensada el 1975 i obtingué la qualificació de «Sobresaliente cum laude»; dos anys més tard, el 1977, fou publicada a la revista *Archivo de Filología Aragonesa*

(núm. 20-21, p. 141-262). D'aquesta manera, Maria Rosa Fort s'incorporava al grup de deixebles del Dr. Buesa (al costat, entre d'altres, de José Maria Enguita, Ángeles Libano, Rosa Mª Castañer, Vicente Lagüéns o Marisa Arnal) i iniciava una línia de recerca que seria el fonament de la seva carrera investigadora: la història de la llengua; i, a més, introduïa en la seva formació romanística una altra de les seves passions: la llengua catalana, la seva llengua materna, a la qual dedicà bona part de la seva docència, els seus projectes i les seves publicacions. Així mateix, amb aquesta tesina s'albirava l'interès que anys després demostrà pel català parlat en terres aragoneses, a la Franja d'Aragó; de fet, un dels objectius d'aquest treball fou esbrinar els constituents lingüístics pròpiament catalans utilitzats en les actes d'unes corts reials que foren celebrades a Tamarit de Llitera, localitat aragonesa catalanoparlant.

Fou l'estiu de l'any 1983 quan obtingué el seu doctorat en Filosofia i Lletres, dins la secció de Filologia Romànica, amb la tesi titulada *Léxico romance en documentos medievales aragoneses (siglos XI y XII)*, dirigida també pel Dr. Buesa i qualificada amb «Sobresaliente *cum laude*», la qual fou publicada el 1994 per la Diputació General d'Aragó. En aquesta recerca encetava una altra de les línies en què assentà la seva trajectòria investigadora: l'estudi de l'aragonès a l'edat mitjana, que la dugué a participar en diferents projectes i a enllestir diverses publicacions centrades en el lèxic d'aquesta llengua.

L'activitat docent de Maria Rosa Fort començà aviat —el mateix any en què presentà la seva tesina— com a professora ajudant de classes pràctiques. Aquesta situació perdurà fins l'any 1986, quan accedí a la plaça de Professora Titular d'Universitat de l'àrea de Llengua Espanyola. Això li permeté responsabilitzar-se de tota una sèrie d'assignatures dins la llicenciatura de Filologia Hispànica, relacionades amb la història i la variació dialectal de l'espanyol, tot i que també s'encarregà de la docència de la matèria optativa *Lengua catalana*, incorporada a la susdita llicenciatura el curs 1985-1986. Aquest fet i, sobretot, l'encoratjament de María Antonia Martín Zorraquino foren determinants a l'hora de prendre una de les decisions més importants de la seva vida acadèmica, a saber, la sollicitud el 1996 del canvi d'àrea de coneixement per poder passar a ésser Professora Titular d'Universitat de l'àrea de Filologia Catalana. Aquesta determinació fou recolzada totalment pel departament de *Lingüística General e Hispànica*, al qual pertanyia, i suposà una fita transcendental perquè d'aquesta manera es creava de manera efectiva l'àrea de Filologia Catalana dins d'aquell departament, fins aleshores inexistent. La concessió del canvi sol·licitat arribà el 8 d'octubre de 1997 i, d'aquesta manera, es convertí en la primera professora permanent de Filologia Catalana de la Universitat de Saragossa, fet que coincidí, a més, amb l'ampliació de l'àrea amb la contractació d'un professor associat a temps complet (qui subscrigué aquesta necrologia). D'aquesta manera, Maria Rosa Fort arrodoní la seva trajectòria fent realitat aquell anhel de poder consagrar-se plenament a l'ensenyança de la seva llengua materna, el català, dins la seva *Alma Mater*.

A partir d'aquest moment, Maria Rosa Fort es dedicà en cos i ànima a la docència de la llengua i la literatura catalanes, i a la investigació del català a l'Aragó. Això li possibilità assumir la direcció de diversos treballs de doctorat sobre aquesta temàtica i, el que fou per a ella més important, la direcció de la tesi doctoral de Maria Teresa Moret Oliver, titulada *Documentació notarial aragonesa del segle XIV escrita en català. Edició i estudi grafemàtic*, la primera que s'escriu i es defensava íntegrament en català a la Universitat de Saragossa, malgrat els entrebancs administratius que calgué vèncer perquè se'n pogués dur a terme la lectura, atès que el català no era llengua oficial a l'Aragó ni tampoc de cap estat pertanyent a la Unió Europea.

L'octubre de 2012 culminava la seva vida universitària en ésser nomenada Professora Emèrita de la Universitat de Saragossa, quan prengué la determinació de retirar-se, acabats de fer els 61 anys. Fou una decisió molt meditada, que ens portà (i ho dic en primera persona perquè tingué la confiança de demanar-me consell) a tenir unes quantes converses sobre l'encert de donar aquest

pas. Els temps havien canviat, perquè feia ben poc que s'havia introduït el sistema universitari de Bolonya i s'havien substituït les llicenciatures pels graus, i s'albirava un cert enrenou en l'àmbit de la docència. Aquesta circumstància la dugué a avançar uns quants anys la seva jubilació per gaudir d'un temps, fins als 70 anys, dedicat exclusivament a la investigació. A més, això li permetria sovintejar estades a Cambrils, per gaudir de les seves platges i d'aquella Mediterrània que tant enyorava. Malauradament, el destí havia fixat per endavant un itinerari ben diferent per a la seva vida.

La tasca investigadora de Maria Rosa Fort fou sostinguda per quatre pilars: la història de la llengua, la variació lingüística, la llengua catalana i la llengua aragonesa. Així resta reflectit en la participació en diferents projectes de recerca al voltant del lèxic aragonès, l'antroponímia romànica aragonesa i, de manera especialment reeixida, la llengua catalana en documentació medieval i moderna de la Franja d'Aragó, perquè Maria Rosa Fort fou qui inicià la recopilació de textos escrits en català procedents de poblacions aragoneses i l'estudi de la seva *scripta*, i també qui involucrà els seus col·legues Javier Giral i Maria Teresa Moret en una empresa que ha tingut continuïtat fins ara i actualment està donant els seus millors fruits. Així mateix, participà en el primer estudi sociolingüístic sobre la Franja d'Aragó, dut a terme a la Universitat de Saragossa sota la direcció de Maria Antonia Martín Zorraquino (en col·laboració amb Marisa Arnal i Javier Giral), estudi que fou publicat en 1995 amb el títol *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón* (2 vol.). D'altra banda, durant cinc anys fou la investigadora principal del grup de recerca emergent *GRICAR-Grupo de Investigación del Catalán en Aragón*, reconegut pel Govern d'Aragó. I, un cop desaparegut, durant els anys 2013 i 2014 formà part del grup de recerca *FILAR-Filología Aragonesa*, encapçalat per Jesús Vázquez Obrador, company de la *Facultad de Ciencias Humanas y de la Educación* d'Osca.

Totes les seves publicacions s'incardinaren en els quatre eixos esmentats, de manera que el seu llegat científic esdevé una aportació important a l'hora de conèixer millor el català a l'Aragó. Vull remarcar especialment tots els articles en què ens ofereix dades interessantíssimes sobre el lèxic contingut en manuscrits de Fraga del segle XVI; també aquells en què estudia el contacte entre l'aragonès i el català en textos aragonesos dels segles XIV-XVI; i no oblidem aquells altres dedicats a la literatura oral de l'Aragó catalanòfon, als cognoms de Fraga o a l'antroponímia femenina aragonesa del segle XIV. En definitiva, un ventall de treballs en els quals Maria Rosa Fort deixà palesa la seva capacitat investigadora i, sobretot, la seva connexió i el seu lligam amb una realitat lingüística que li era ben propera. Aquest fou el motiu principal pel qual rebé el Premi Recerca del M. I. Ajuntament de la Ciutat de Fraga l'any 1990, i pel qual en 2011 fou proposada com a membre de l'Acadèmia Aragonesa de la Llengua Catalana per part del Consell Superior de les Llengües d'Aragó, tot i que dissortadament aquesta acadèmia mai es constituí.

Com he dit més amunt, Maria Rosa Fort fou qui inaugurà la nòmina de professors de Filologia Catalana a la Universitat de Saragossa i aquesta circumstància afavorí que es responsabilitzés de furnir la biblioteca de la Facultat de Filosofia i Lletres d'un fons de publicacions sobre llengua i literatura catalanes inexistent fins llavors. De fet, es feu càrrec personalment de contactar amb les diferents editorials catalanes per adquirir-les, ja que no era gens fàcil aconseguir-les a través de les llibreries saragossanes. Especial vincle tingué amb les Publicacions de l'Abadia de Montserrat per l'amistat que entaulà amb el pare Josep Massot i Muntaner. D'altra banda, Maria Rosa Fort enfortí relacions especialment properes amb els departaments de Filologia Catalana de les universitats de Barcelona i València de la mà dels professors Joan Veny, Lúcia Pons i Emili Casanova, els quals, des d'aleshores, col·laboraren assíduament amb Saragossa.

Ens ha deixat Maria Rosa, és cert, però beneïm el temps que poguérem gaudir de la seva amistat i agraïm tot allò que vam aprendre de la seva sapiència. Des del record, t'ofereim aquesta «Oració en la teva mort», de Salvador Espriu, com la que no ens fou possible dedicar-te en el teu

comiat: «Quan roures enyorosos / de verds marins comencen / crepusculars missatges, / volent-te foc, demano / nova claror, que siguis, / davant altars on cremen / ardents silencis d'ales, / encès cristall, més flama, / llum de cançó senzilla.»

Javier GIRALT
Universitat de Saragossa

GEMMA AVENOZA
(1959-2021)

Gemma Avenoza es llicencià en Filologia Hispànica a la Universitat de Barcelona l'any 1984 i començà immediatament una tesi sobre el fons manuscrit de les biblioteques de la ciutat (*Manuscrits en llengües romàniques conservats en biblioteques barcelonines*), llegida el 1989, quan ja impartia lliçons de llengua catalana com a professora associada a la Universitat de Santiago de Compostela. L'any 1994 obtingué una plaça de professora titular de Filologia Romànica a la Universitat de Barcelona, on romangué fins el seu traspàs, el 22 de gener de 2021. Havia pres possessió de la càtedra de Filologia Romànica al novembre del 2019, vuit anys després de rebre l'acreditació.

L'estudi dels manuscrits esdevingué ràpidament una vocació que va conservar tota la seva vida, desenvolupada a través de mètodes de recerca i objectius que variaren amb el temps i amb la seva maduresa. La crítica textual que aleshores practicàvem l'orientà cap a l'estudi de la transmissió textual de les versions castellana i catalana de Valeri Màxim, i després, al conjunt de les traduccions i traductors medievals, als seus manuscrits, als seus lectors, als seus destinataris...; fou una vocació molt primerenca que donà fruits incansablement durant tota la seva vida: una de les darreres aportacions, un debat poètic transmès amb el pròleg de la versió castellana de Valeri, sortí pels dies que ella se n'anava. Aquestes recerques no van culminar amb l'edició crítica que sempre havia somiat, però els esforços desenvolupats durant anys de treball fructificaren amb la tesi de la seva alumna Helena Rovira, que es doctorà el 2014 amb *El Valeri Màxim d'Antoni Canals: estudi i edició (llibres I-V)*.

La formació codicològica la va perfeccionar durant l'estada a Santiago amb el prof. Manuel Díaz y Díaz; amb el mateix objectiu fou acollida més tard a Lisboa pel prof. Augusto Aires Nascimento, que l'orientà cap a l'estudi d'una bñblia castellana de la Biblioteca d'Ajuda fins aleshores gairebé desconeguda. L'anàlisi que li dedicà fou el seu primer llibre, *La Bíblia de Ajuda y la Megilhat Antiochus en romance* (CSIC 2001). Ja no deixaria mai de banda les bñblies romàniques, al punt de convertir-se en una de les especialistes més acreditades de les versions ibèriques; es va ocupar dels mètodes de traducció, *corpora*, fragments i, en general, de tots els desenvolupaments temàtics i metodològics que el tema permet, des de la codicologia a la traductologia; el seu *Bíblias castellanans medievals* (2011) fou un punt d'inflexió que l'ajudà a fixar posicions i a ampliar encara més la vastitud dels seus interessos.

També fou una decisió primerenca la que la portà a integrar-se a la *Bibliografia de Textos Catalans Antics (BITECA)*, el projecte de la seva vida. Ella estava molt interessada per la codicologia i jo per la crítica textual, i el mestre-amic Charles Faulhaber de la University of California a Berkeley, creador i director del macroprojecte *Philobiblon* per a la descripció dels fons libraris medievals de la Península Ibèrica, buscava algú que es fes càrrec de la secció catalana. Amb ella i altres estudiosos que aviat ens abandonaren creàrem un equip al qual es va integrar aviat la Dra. Lourdes Soriano; al llarg dels anys, amb la col·laboració més o menys continuada de col·legues i joves investigadors, *BITECA* ha aportat una eina imprescindible per a l'estudi del patrimoni català